

LBRIS

We know
books

RITCHIE
ROBERTSON

Iluminismul

Căutarea fericirii
1680–1790

Traducere din limba engleză de
ANDREEA POPESCU

LITERA

București

<i>Listă a ilustrațiilor</i>	11
<i>Prefață</i>	13
<i>Notă asupra traducerilor</i>	21
1. Fericire, rațiune și pasiune	23
Fericirea este posibilă?	26
Eliberare de teamă	32
Persecuția împotriva vrăjitoarelor și sfârșitul ei	37
Rațiune	44
Pasiunile	55
Interpretarea Iluminismului	61
2. Revoluția Științifică	66
Bacon sau Descartes?	68
Newton și newtonismul	80
Filosofie experimentală	89
Cerul și pământul	95
Știința și publicul iluminist	102
Armonia dintre știință și religie	107
3. Toleranță	110
Împotriva toleranței	112
Persecuție în Franța	116
Toleranța în Republica Olandeză	119
Anglia: „o societate persecutoare“	124
Toleranța în Sfântul Imperiu Roman	130
Experimentul sfânt al lui William Penn	134
Argumente pentru toleranță	137
Bayle	141
Voltaire	149
Lessing	152
Goethe	156
Dincolo de toleranță	159

4. Iluminismul religios	163
Optimism	164
Fizico-teologie.....	175
Moderație religioasă în Anglia și în Scoția	185
Iluminismul teologic în Germania	194
Iluminismul catolic	199
Iluminismul în lumea ortodoxă.....	205
Iluminismul evreiesc.....	207
Studiul Bibliei	210
Noul Testament	220
5. Necredință și speculație	228
Dezvrăjirea lumii.....	229
Medicalizare.....	235
Secularizare?.....	239
Teama de iad.....	244
Religie naturală	249
Voltaire și Biblia	254
Ateism	260
Un Dumnezeu rău?.....	271
Noi speculații religioase	276
Puterea sentimentului	280
Moartea iluminată	284
6. Știință și sensibilitate	292
Iubire de sine și compasiune	293
Știința omului: <i>Tratatul</i> lui Hume.....	305
Antropologii.....	315
Știința femeii	326
Relații sexuale fără păcat	334
Clasificarea omenirii	341
Diderot și zonele gri ale omenirii.....	350
Literatură empatică.....	356
Sentiment și societate	375
7. Sociabilitate	386
Politețe.....	388
Sfera publică.....	393
Societăți	400
Republica Literelor.....	409

Etosul educației	413
Sfera publică virtuală	417
Cenzură	425
Nesociabilitate: Hume versus Rousseau	431
8. Iluminism practic	437
<i>Police</i>	437
<i>Encyclopédie</i>	449
Agricultură	456
Medicină	463
Creșterea a copiilor	471
Școli și universități	482
Pedeapsă	487
9. Estetică	502
Arte, artă, estetică	503
Estetica lui Descartes: neoclasicismul	505
Gust	513
Geniu	521
Artă și moralitate	528
Imitație	532
Tragedie	539
Sublimul	546
10. Știința societății	551
Montesquieu: <i>Spiritul legilor</i>	552
Comerț	560
Economie politică	568
Adam Smith și <i>Avuția națiunilor</i>	575
Lux	583
11. Istorie filosofică	596
Să scrii istorie seculară	596
Două centre de istorie: Göttingen și Edinburgh	603
Două istorii ale Angliei: David Hume și Catharine Macaulay ...	614
<i>Declinul și căderea</i> de Gibbon	624
Viitorul	637
12. Cosmopolitism	643
Cetățeni ai lumii	643
Călătorii și scriitori de călătorii	649

Mituri despre China	664
Imperiu	670
<i>Histoire des deux Indes</i>	675
Descoperirea Asiei	681
Primitivii	686
Cosmopolitism cultural: Forster și Herder	692
13. Forme de guvernare	699
Monarhie	700
Absolutism iluminat	706
Republici	728
Rousseau și contractul social	738
14. Revoluții	752
Revoluția Americană	753
Revoluția Franceză	764
În sfârșit, un Iluminism englez	783
Câteva moșteniri ale Iluminismului	793
Concluzie: Bătălia asupra Iluminismului	819
<i>Note</i>	831
<i>Bibliografie selectivă</i>	983
<i>Indice</i>	1017

FERICIRE, RAȚIUNE ȘI PASIUNE

Iluminismul și-a declarat convingerea că țelul în viață este fericirea, iar dacă se dorește atingerea acestui țel, el se găsește aici și acum, în ciuda numeroaselor imperfecțiuni ale vieții pământești. Încă din 1671, filosoful Gottfried Wilhelm Leibniz definea înțelepciunea ca „știința fericirii”¹. John Locke scria în 1677: „Scopul omului este de a fi fericit în această lume, bucurându-se de lucrurile din natură ce servesc sănătății și plăcerii vieții, sperând în mod liniștitor la viața de dincolo”². Locke a reafirmat public prioritatea fericirii în *Eseu asupra intelectului omenesc* (1690), unul dintre textele fondatoare ale Iluminismului: „Afirm cu certitudine că fiecare ființă inteligentă caută fericirea care constă în a te bucura de plăcere, fără nici un amestec considerabil de tulburare”³. În *Eseu despre om*, Alexander Pope declama celebrul vers „Fericire! idealul și țelul ființei noastre”⁴. „Căutarea fericirii” s-a aflat într-un mod la fel de celebru printre drepturile umane esențiale formulate de Thomas Jefferson în preambulul la Declarația de Independență americană din 1776. Căutarea ei nu s-a limitat numai la Europa de Vest și la America de Nord. Departe, în ținutul de astăzi al României, Iosipos Moisiiodax, rectorul Academiei Princiare de la Iași, a sfidat Biserica Ortodoxă transmițând un mesaj similar în *Apologia sa* (1780): „Filosofia serioasă (...) este o teorie atotcuprinzătoare care cercetează natura lucrurilor având mereu în vedere scopul lor, astfel că păstrează și promovează adevărata fericire de care omenirea ca omenire se poate bucura pe acest pământ”⁵.

„Fericirea” și echivalentele sale – *happiness, bonheur, félicité, felicità, Glück, Glückseligkeit, lycksalighet* – rezumă ceea ce un istoric contemporan de seamă al Iluminismului a numit „devotamentul față de înțelegerea și astfel față de promovarea cauzelor și condițiilor care duc la progresul omenesc în această lume”, fapt ce i-a conferit Iluminismului coerența sa intelectuală.⁶ Acest scop a caracterizat atenția acordată de iluminiști societății, studiului formelor de guvernământ, economiei politice și istoriei, deseori înțeleasă ca o istorisire a trecerii de la barbaria și anarhia Evului Mediu timpuriu la libertatea și la prosperitatea relativă a societății comerciale moderne.

A N
E S S A Y

CONCERNING

Humane Understanding.

In Four B O O K S.

Quam bellum est velle confiteri potius nescire quod nescias, quam ista effluentem nauseare, atque ipsum sibi displicere ! Cic. de Natur. Deor. l. 1.

L O N D O N :

Printed by *Eliz. Holt*, for **Thomas Basset**, at the
George in Fleetstreet, near *St. Dunstan's*
Church. MDCXC.

Pagina de gardă originală a cărții Eseu asupra intelectului omenesc. Deși poartă data 1690, cartea a fost publicată în 1689. Citatul latin poate fi tradus astfel: „Cât de înțelept este să mărturisești că nu știi ce nu știi, în loc să înșiri asemenea născociri care îți fac silă!”

Acest lucru a motivat nu numai căutarea cunoștințelor științifice, dar și eforturi practice precum îmbunătățirea tehnicilor agricole, încercarea de a face pedepsele mai umane și în același timp mai eficiente, precum și căutarea unor metode de educație care să scoată la suprafață individualitatea elevilor și să le dea învățătura necesară pentru a înțelege lumea înconjurătoare. Echivalentul textual al acestor eforturi a fost *l'Encyclopédie*, un compendiu de cunoștințe, inclusiv arte și tehnici, compilat printr-un efort enorm și în ciuda împotrivirii oficiale frecvente de către Denis Diderot și colaboratorii săi. Campaniile purtate de unii iluminiști contra Bisericii – ca și campaniile duse în interiorul Bisericilor de credincioși care doreau să reconcilieze doctrinele creștinismului cu cerințele bunului-simț – erau menite să anihileze informațiile false care țineau oamenii într-o stare de imaturitate intelectuală nefericită și de supunere socială. O fericire vag percepută ar putea exista dincolo de mormânt, dar perspectiva nu compensa greutățile acestei vieți. Dacă fericirea era posibilă – iar această situație era extrem de incertă –, iluminiștii doreau să o găsească înainte de a muri. Pentru ei fericirea nu era, precum în discuțiile de astăzi, doar o stare de spirit subiectivă, cum ar fi cea indusă de medicamente, ci însemna să atingi preliminariile unei fericiri personale ce includea afecțiunea domestică, bunăstarea materială și un nivel rezonabil de libertate.⁷

O asemenea convingere era departe de a fi de la sine înțeleasă. Însemna să treci peste secole de învățături creștine care descriau lumea doar ca o vale a plângerii în care trebuia să ne câștigăm adevărata fericire ce putea fi găsită numai în rai. Sfântul Augustin, teologul care mai mult decât oricine a modelat creștinismul medieval (și pe cel ulterior), a afirmat că până și pentru cei dreپți adevărata fericire este de neatins în această viață.⁸ În Evul Mediu, papa Inocențiu al III-lea, în tratatul său despre nenorocirile vieții, observa: „Toți ne naștem urlând și țipând ca să ne exprimăm nefericirea; după care lucrurile vor fi și mai rele, mai ales fiindcă pentru mulți oameni nenorocirea de pe pământ este numai un preludeu pentru suferințe și mai mari în iad”⁹. Iluminismul a fost posibil doar când s-a renunțat la asemenea păreri. Prin urmare, trebuie să-l considerăm nu numai un curent filosofic ce avea ca țel suprem să sporească fericirea pământească, ci și ca parte a unei schimbări radicale de viziune, o schimbare profundă de mentalitate.

Concepția conform căreia scopul vieții omenești este atingerea fericirii se numește „eudemonism”. Acesta însă nu răspunde la întrebarea ce este fericirea și dacă poate fi atinsă. Asemenea întrebări erau fundamentale pentru Iluminism atât în teorie, cât și în practică (după cum vom vedea în capitolul 8).

Fericirea este posibilă?

Tradițiile clasice și creștine nu sunt de acord în privința posibilității fericirii. Mulți filosofi clasici și mulți dintre urmașii lor iluminați erau eudemoniști deoarece presupuneau că fericirea este scopul final al vieții oamenilor.¹⁰ Începutul poemului lui Horațiu *Beatus ille* atribuie fericirea unui agricultor simplu și independent:

„Fericit e omul căruia zeii generoși îi permit
Să are cu propriile mâini pământul strămoșesc!”¹¹

Isus, pe de altă parte, le vorbea celor care îl ascultau despre paradoxul potrivit căruia, pentru a fi fericit, trebuie să fii sărac în această viață pentru că atunci vei fi răsplătit în viața viitoare – Vulgata, folosind același cuvânt ca Horațiu, îi atribuie cuvintele „*beati pauperes quia vestrum est regnum Dei*” (Luca 6, 20), traduse tendențios în Versiunea Autorizată nu ca „Fericiti cei săraci”, ci „Binecuvântați cei săraci, căci a lor este Împărăția lui Dumnezeu”.

În Antichitate se credea că fericirea poate fi atinsă nu doar de agricultorii celebrați nostalgic de Horațiu și de Vergiliu, ci putea consta și în practicarea virtuții sau în plăcerile senzuale. Filosoful Epicur (341–270 î.Hr.) i-a învățat pe oameni să renunțe la fricile inutile: de zei, cărora nu le păsa de omenire, și de moarte, care ducea doar la non-existență. Eliberat de aceste temeri, individul nu ar trebui să se aștepte la fericirea „supremă”, ci ar trebui să tindă spre o fericire „secundară sau treptată”,

o anumită stare în care un om poate fi la fel de fericit cât îi îngăduie fragilitatea ființei sale; sau în care se poate bucura din plin de bunurile necesare și poate suferi foarte puțin de pe urma relelor: prin urmare, acolo unde își poate petrece zilele în mod plăcut, calm și statornic, atât cât îi permit condițiile din țară, societatea, viața, corpul, vârsta și alte circumstanțe.¹²

Eliberat de aceste temeri, individul poate să cultive fericirea sau cel puțin să diminueze suferința prin prietenie, o viață sănătoasă și plăceri moderate.

Din câte se știa despre Epicur în Evul Mediu, se credea că era un senzualist imoral. Dante l-a așezat împreună cu discipolii săi în al șaselea cerc al infernului deoarece susținuse că sufletul moare odată cu trupul. O mai bună înțelegere a filosofiei epicureice a avut loc după

redescoperirea discipolului său Lucrețiu, al cărui poem *De rerum natura* (*Despre natura lucrurilor*, secolul I î.Hr.) a fost scos la iveală în 1418 de umanistul Poggio Bracciolini. Admiratorii lui Epicur din modernitatea timpurie trebuiau să se exprime însă cu grijă deoarece acesta nu era bine văzut ca ateu și susținător (pe nedrept) al plăcerilor senzuale (așa cum face Sir Epicure Mammon în *Alchimistul* de Ben Jonson).¹³

Totuși, iluminiștii erau extrem de conștienți de greutățile – boli, sărăcie, necazuri de toate felurile – care afectau dorința de fericire a omului. Rareori se aventurau să formuleze aspirații dincolo de modestele și prudentele ambiții formulate de Epicur. Joseph Addison spunea: „Căutarea fericirii și regulile pentru a o atinge nu sunt atât de necesare și de utile omenirii precum artele consolării și modul de a îndura propriile suferințe. Tot ce putem spera în această lume este mulțumirea; dacă tindem către mai mult nu vom întâlni decât durere și dezamăgire”¹⁴. David Hume susținea un epicureism și mai moderat: „În general, nici un fel de viață nu oferă o asemenea siguranță (căci fericirea este de neconceput) precum cea cumpătată și moderată care păstrează pe cât posibil mediocritatea și o anumită lipsă de sensibilitate în orice domeniu”¹⁵.

În ciuda acestor precauții, majoritatea iluminiștilor erau de acord că nu doar fericirea este de dorit, ci și că atingerea ei este cuprinsă în ordinea firii. Chiar și unii creștini evlavioși credeau că Dumnezeu doarește ca oamenii să fie fericiți. „Crearea fericirii pare singurul motiv care poate face bunătatea infinită să exercite o putere infinită pentru a crea toate lucrurile; căci într-adevăr fericirea este singurul lucru de valoare în existența noastră”¹⁶, afirma politicianul conservator Soame Jenyns în 1757. Alți gânditori, mai îndepărtați de creștinism, confereau aceași intenție naturii, așa cum procedase și filosoful și administratorul Anne-Robert-Jacques Turgot în discursul său de la Sorbona din 1750: „Natura a dat tuturor oamenilor dreptul de a fi fericiți: nevoi, pasiuni și o rațiune care se combină cu aceste principii diverse într-o mie de feluri, acestea sunt puterile pe care ni le-a dat pentru a atinge acest scop”¹⁷.

Era oare fericirea numai un țel al individului, posibil de atins doar în izolare? Era desigur cu puțință să-ți satisfaci dorințele senzuale, așa cum susținuse în mod faimos materialistul Julien Offray de La Mettrie. O poveste care a circulat foarte mult, dar este apocrifă, spunea că și-a găsit moartea potrivită în 1751 din cauza unei apoplexii, după ce s-a îndopat cu trufe la o cină în Berlin.¹⁸ Opusul este de asemenea posibil: medicul George Cheyne, care considera că depresia, împreună cu multe alte boli, era cauzată de prea multă mâncare și băutură, recomanda în 1733 cumpătarea și virtutea drept cea mai sigură cale către fericire: „Căci

virtutea și fericirea sunt concret și cu adevărat cauze și efecte¹⁹. S-ar putea concluziona, împreună cu savanta Émilie du Châtelet, că trebuie să-ți satisfaci pasiunile în măsura în care este posibil – cea mai dăătoare de satisfacții fiind cea a studiului. Du Châtelet recomandă de asemenea să se evite gândurile sumbre și să se cultive iluziile plăcute; cele mai mari plăceri provin din iubire, deși (sau fiindcă) aceasta include iluzia.²⁰ Eseul ei despre fericire provoacă tristețe, căci a fost scris undeva la sfârșitul anilor 1740, după ce se terminase lunga ei relație cu Voltaire, fiind de fapt o analiză a propriei ei nefericiri.²¹

Recunoscând că fericirea personală este greu de atins, Iluminismul a explorat conceptul de „fericire publică”. Bunăstarea și, prin urmare, fericirea populației puteau și trebuiau să fie obiectul guvernării. Prinții nu trebuiau să semene cu Ludovic al XIV-lea, care aproape a adus Franța în săpă de lemn din cauza proiectelor magnifice, dar extrem de scumpe, precum Versailles, și a războaielor scumpe și distrugătoare. Un text critic influent al acestor politici (publicat fără acordul autorului) a fost *Les Aventures du Télémaque* (*Aventurile lui Telemah*, 1699) de François de Salignac de la Mothe-Fénelon, arhiepiscop de Cambrai. În ceea ce avea să devină unul dintre cele mai apreciate romane din următorul secol, fiul lui Ulise învață arta guvernării călătorind în diverse țări din Mediterana. În cel mai faimos episod al cărții, tutorele său Mentor, care este zeița Atena deghizată, trece la reformarea regatului Salente, ale cărui probleme le amintesc pe cele ale Franței, ca populația lui să fie fericită: „Fericitiți sunt acești oameni, fără ambiție, neîncredere sau înșelătorie, dacă zeii le dau un rege virtuos!”²²

Un rege bun, a cărui primă și atotcuprinzătoare grijă era fericirea poporului său, a devenit idealul absolutismului iluminat. Existau modele clasice printre împărații romani buni, precum Alexander Severus, care, conform lui Edward Gibbon, împletea înțelepciunea cu puterea, astfel încât „poporul, sensibil la fericirea publică, își răsplătea binefăcătorul cu dragoste și recunoștință”²³. Frederic cel Mare, rege al Prusiei între 1740 și 1786, spunea despre prinți că „singurul lor rol era să lucreze pentru fericirea omenirii”²⁴. Filosofii și administratorii iluminați din landurile germane împărtășeau acest ideal. Tânărul revoluționar Louis-Antoine de Saint-Just nu a avut dreptate când, în 1794, introducând o măsură prin care confisca bunurile „dușmanilor revoluției” și le transfera săracilor, a început să se laude: „Fericirea este o nouă idee în Europa”²⁵. Dimpotrivă, era un concept bine-cunoscut de multă vreme.

În ce mod fericirea publică era legată de cea personală? Christian Wolff, cel mai influent filosof german din Iluminismul timpuriu,

a afirmat că fericirea publică, pe care statul avea datoria să o promoveze, asigura fericirea personală a fiecărui individ.²⁶ În dialogurile despre francmasonerie ale lui Gotthold Ephraim Lessing, *Ernst und Falk* (*Ernst și Falk*, 1778), vorbitorul, care constituie cea mai apropiată imagine a autorului, susține ideea contrară, pornind de la individ și afirmând că fericirea publică este pur și simplu fericirea fiecărui individ: „Fericirea statului este formată din totalul fericirilor individuale (*Glückseligkeiten*) ale membrilor săi. Alta nu există“²⁷. Administratorul Johann Heinrich Gottlob von Justi a argumentat că respectivele două sunt atât de strâns legate încât sunt inseparabile. Fericirea este întotdeauna socială deoarece presupune sentimentul de mulțumire că ți-ai îndeplinit datoria față de ceilalți oameni. „Oricine dorește cu adevărat să sporească fericirea omenirii trebuie neîndoiește să înceapă să-și sporească propria fericire. Trebuie mai întâi să-și depășească propriile pasiuni.“²⁸

Având aceste idealuri, era tentant să cauți o formulă a fericirii. Principiul cantitativ al lui Jeremy Bentham, „cea mai mare fericire a celui mai mare număr“, denumit ulterior „calculul felicific“, are o lungă preistorie în Iluminism.²⁹ Prima sa ocurență a fost în 1725, în lucrarea filosofului din Glasgow Francis Hutcheson – „Acțiunea cea mai bună este cea care aduce cea mai mare fericire celui mai mare număr“³⁰. Hutcheson și urmașii săi, evident impresionați de realizările matematice ale lui Isaac Newton din *Principia* (1687), încearcă deseori să cuantifice căutarea fericirii în termeni matematici. Astfel, Hutcheson oferă cititorilor săi o ecuație matematică extrem de complicată în care B reprezintă Bunăvoința, A Abilitatea, S Sinele iubitor de el însuși, I Interesul și M „Momentul de bunătate“:

„Cauza principală a unor acțiuni bune nu este întotdeauna doar Bunăvoința; sau a Răului, doar Malițiozitatea; (nu, Malițiozitatea temperată este rară), dar în majoritatea acțiunilor trebuie să considerăm Sinele iubitor de el însuși ca fiind o altă Forță, uneori conspirând cu Bunăvoința și ajutând-o, când suntem provocați de Opinii despre interesul personal, ca și de Binele public; opunându-se uneori Bunăvoinței când acțiunea bună este greu sau anevoios de îndeplinit, sau este în detrimentul agentului din cauza consecințelor sale. În primul caz,

$M = B + S \times A = BA + SA$; așadar $BA = M - S = M - I$; și $B = \frac{M - I}{A}$.

În al doilea caz, $M = B - S \times A = BA - SA$; prin urmare, $BA = M + SA = M + I$ and $B = \frac{M + I}{A}$.³¹

François-Jean de Chastellux a oferit o formulă mai simplă în *De la félicité publique* (*Despre fericirea publică*, 1770). Fericirea personală nu poate fi măsurată, dar condițiile preliminare ale fericirii, adică *félicité publique*, da. Fericirea este ce rămâne din (a) după ce scazi (b) și (c), unde (a) este volumul de muncă pe care un om îl poate îndeplini fără să sufere, (b) este volumul de muncă pe care îl poate îndeplini pentru a-și asigura necesarul de bază și (c) este volumul de muncă pe care îl pretind conducătorii săi de la el. Fericirea este asigurată de relația dintre aceste trei elemente.³²

La extrema cealaltă față de acești planificatori entuziaști, alte figuri ale Iluminismului erau complet sceptice cu privire la evaluarea posibilității fericirii. Pietro Verri, un iluminist de seamă din Milano, a argumentat că fericirea nu este ceva pozitiv, ci constă numai din încetarea sau din diminuarea durerii. Un simplu calcul arăta că durerea predomină în viață: „Suma totală a senzațiilor dureroase trebuie să fie în cazul fiecărui om mai mare decât suma totală a senzațiilor plăcute”³³. Conform lui Verri, nefericirea constă din excesul dorințelor noastre în raport cu puterea noastră de a le îndeplini. Răspunsul nu este să ne reprimăm dorințele, cum ar recomanda un ascet creștin, pentru că aceasta duce mai degrabă la o stare vegetativă decât de trăire a vieții, ci mai curând gestionarea prudentă a dorințelor noastre, prin eliminarea, de pildă, a tot ce este himeric. Nu este înțelept, de exemplu, să umbli după averi fără a-ți forma o idee clară despre obiectul cuiva și dezavantajele sale, precum grijile continue care îl afectează. Rațiunea trebuie folosită nu pentru a reduce compasiunea și afecțiunea, ci pentru a le direcționa eficient și a evita să te atașezi de ceea ce nu merită să fie iubit.³⁴ Mai mult, evoluția iluminării și a rațiunii ajută omenirea din ce în ce mai mult în fiecare zi să recunoască greșeala, să vadă lumea așa cum este și astfel să înainteze pe calea spre fericire (sau măcar spre mai puțină nefericire).³⁵

În orașul său natal Königsberg, pe care nu l-a părăsit niciodată, Immanuel Kant îl citise pe Verri, dar era și mai sceptic în legătură cu posibilitatea fericirii. Scriind despre filosofia morală în *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* (*Întemeierea metafizicii moravurilor*, 1785), Kant argumentează că, dacă natura ne-ar fi proiectat să fim în primul rând fericiți, ne-ar fi înzestrat cu un instinct sigur, precum animalele, și nu ne-ar fi dăruit o asemenea călăuză incertă precum rațiunea. Fericirea este un dar al șansei, precum sănătatea și puterea, dar nu un bun în sine deoarece poate fi folosit abuziv. Un spectator rațional și imparțial va crede cu siguranță că fericirea este nepotrivită dacă de ea se bucură

o persoană ticăloasă. Singurul bun ca atare este bunăvoința care recunoaște și îndeplinește datoria noastră morală față de ceilalți. În consecință, face parte din datoria noastră să ne căutăm propria fericire pentru că, dacă suntem nefericiți, îngrijorați și frustrați, vom fi tentați să încalcăm preceptele moralității. Datoria noastră este mai importantă decât fericirea și poate implica sacrificarea unei părți din fericirea noastră pentru ea. Datoria este motivată nu de dorința de fericire, ci de supunerea față de legea morală. Trebuie să ne supunem maximei pe care Kant o numește un imperativ categoric: „*Acționează numai conform acelei maxime prin care să poți vrea totodată ca ea să devină o lege universală*”³⁶. Legea morală constituie „ideea unui alt țel mult mai onorabil al existenței lor, altul decât fericirea, acestuia și nu fericirii fiindu-i de fapt destinată rațiunea, și care trebuie considerat de aceea drept condiția supremă la care țelurile private ale omului trebuie să se subordoneze în cea mai mare parte”³⁷.

Kant pare să dea o lovitură întregii filosofii a Iluminismului când rostește asemenea cuvinte, începând cu Leibniz care a susținut că exercitarea rațiunii este calea către fericire. Totuși, Kant nu este împotriva fericirii. El admite că suntem firesc înclinați să căutăm fericirea, dar argumentează că natura ne-a menit să nu o găsim niciodată. Vom fi întotdeauna nemulțumiți, iar această nemulțumire este bună deoarece ne stimulează energiile și creativitatea. Așa cum nu poate exista o stare perfectă și ultimă de fericire publică, nu poate exista nici o fericire personală ultimă și perfectă.³⁸

Filosofia lui Kant este deseori considerată o culme a Iluminismului. Totuși, adesea, ca aici, Kant intervine într-o dezbatere iluministă pentru a-i pune la îndoială principiile și a muta discuția într-o nouă direcție. Argumentele lui Kant se îndepărtează de armonia iluministă confortabilă dintre Dumnezeu, natură și oameni pentru a intra într-un domeniu mai sever și mai inflexibil ce va fi dominat de simțul victorian al datoriei. În acest spirit, George Eliot (ea însăși influențată de gândirea germană), plimbându-se cu F.W.H. Myers în Fellows' Garden la Trinity College, Cambridge,

a tresărit fără să vrea și luând ca propriul text cele trei cuvinte care fuseseră folosite atât de des ca surse de inspirație pentru oameni – cuvintele *Dumnezeu*, *Nemurire*, *Datorie* – a declarat cu o sinceritate teribilă cât de neconceput este *primul*, cât de fantezist *al doilea* și cât de categoric și de absolut este *al treilea*.³⁹